

HALINA MARLEWICZ
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: halina.marlewicz@uj.edu.pl

Leszek Dunin Borkowski – galicyjski badacz literatury sanskryckiej z XIX wieku

Abstract

Leszek Dunin Borkowski: 19th-century Galician Explorer of Old Indian Literature

The article presents Leszek Dunin Borkowski, the unique personage from the bygone Kingdom of Galicia and Lodomeria. Borkowski was a Polish writer, poet, publicist and politician who took active part in the November Uprising in 1830, and who – after its fall – arrived in Königsberg, Prussia, where he studied Sanskrit language and literature under Peter van Bohlen, renown German Orientalist of the period, himself a pupil of A.W. Schlegel and F. Bopp. When the Prussians discovered that the student of Sanskrit is a rebellious citizen of the Austrian monarchy and that his presence in Prussia was illegal, they forced him to return to Lemberg (Lviv). Undeterred, Borkowski followed his interest in Sanskrit culture and literature for many succeeding years. His continued explorations in the field resulted in publishing two indological essays. In the one titled *Setka Bhartiharis'a (Centuries by Bhartrhari, 1845)*, Borkowski interpreted chosen excerpts for the collection of Sanskrit poems known as *Three Hundred Poems on Love, Right Conduct and Renunciation* ascribed to the poet Bhartrihari (~5 c.). In the second work: *O najdawniejszych zabytkach pisemnych (On the Oldest Written Records, 1850)* he probed into Vedic literature, which he saw as the oldest testimony of human ideas about God and transcendence. The article introduces the reader to the writings of the Galician intellectual who, to all probability, was the first in the region to undertake a scholarly investigation of Old Indian Literature.

Keywords: Leszek Dunin Borkowski, Polish Galicia, Sanskrit literature, Vedic literature, romantic Indianism in 19-century Poland

Rys biograficzny

Hrabia Aleksander (Leszek) Ferdynand Wincenty Franciszek¹ Dunin Borkowski² herbu Łabędź urodził się 11 stycznia 1811 roku na Podolu, w Gródku nad Dniestrem, jako drugi z synów Franciszka Antoniego i Franciszki Anny z hrabiów Dzieduszyckich. Zmarł 30 listopada 1896 roku we Lwowie, spoczywa na cmentarzu Łyczakowskim w „nowej” kaplicy Duninów Borkowskich. Poeta, pisarz, publicysta, krytyk literacki, poseł na sejm wiedeński i galicyjski, powstaniec i działacz społeczny dziewiętnastowiecznej Galicji. Założyciel Towarzystwa Sztuk Pięknych we Lwowie, członek lwowskiej Rady Powiatowej, działacz w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim... Ta próba opisu Borkowskiego, wielobarwnej i fascynującej postaci XIX-wiecznej Galicji, jest daleko niewystarczająca. Nawet pobieżnie prześledzenie biografii pozwala zauważyć, że jego obywatelska, społeczna, umysłowa, polityczna, twórcza i intelektualna aktywność zdaje się po wielokroć przekraczać możliwości jednego człowieka, nawet jeśli przeżył on długie życie.

Borkowski był poliglotą: znał łacinę, grekę, sanskryt, język niemiecki, ruski, rosyjski, angielski, francuski, najprawdopodobniej także szwedzki. Kazimierz Pecold, we wstępie do krytycznego wydania pierwszego tomu „szkicu obyczajowego” zatytułowanego *Parafiańszczyzna* informuje, że „Leszek [...] próbował swoich sił w tłumaczeniach, aczkolwiek sięgał po dość odległe, bo szwedzkie pieśni ludowe”³. Pecold nie wzmiankuje w tym kontekście o tłumaczonych z sanskrytu utworach, a przecież Borkowski to autor pierwszych w języku polskim przekładów poematów Bhartriharięgo, jednego z największych twórców języka sanskryckiego. Skandalista, ostro rozprawiający się w *Parafiańszczyźnie* z arystokracją i z „salonem” oraz z prawie całym literackim „Lwigramem”⁴. Ten ostatni został ze szczególną zjadliwością potraktowany w cyklu artykułów w „Tygodniku Literackim”, znanych jako *Uwagi ogólne nad literaturą w Galicji*. „Arystokrata – patriota z podkładem demagogicznym, smagający „parafiańszczyznę” panów galicyjskich ostrymi pamfletami, potem w polityce wszelki oportunist – wolterianin, «ateusz», jak o nim ze zgrozą mówiono, posiadał umysł jeden z najświetniejszych [...]”⁵.

¹ Borkowski używał różnych imion w różnych okresach swojego życia. W artykule *Motyw wielokulturowej cywilizacji europejskiej w twórczości literackiej i publicystycznej Leszka Dunina Borkowskiego*, [w:] *Pogranicze, Kresy, Wschód a idee Europy*, Seria 2, Wiktor Choriew in memoriam, idea i wstęp J. Ławski; red. nauk. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Białystok 2013, na s. 259, w przypisie 2, Tadeusz Półchłopek podaje, że Borkowski używał kolejno imion: Aleksander, Aleksander Lubomir, natomiast imię Leszek przybrał po napisaniu *Wieszczów Lechowych, które Bóg dał, aby ogłosił ludowi* (1835).

² W niniejszym tekście nazwisko Dunin Borkowski zapisuję w formie używanej przez samego pisarza, a więc bez myślnika. W cytatach z prac innych autorów zachowuję przez nich używaną formę zapisu.

³ K. Pecold, *Wstęp* [w:] A. (L.) Dunin Borkowski, *Parafiańszczyzna*, Biblioteka Narodowa nr 209, seria I, Kraków 1972, s. VI–VII.

⁴ Por. *ibid.*, s. IX–X.

⁵ W. Feldman, *Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906*, Kraków 1907, T. 1, s. 67. Cytat za: T. Półchłopek, *Motyw wielokulturowej cywilizacji europejskiej...*, s. 260, przypis 11.

Prace Leszka Dunina Borkowskiego poświęcone literaturze staroindyjskiej⁶

Borkowski wydał dwie prace, w których zajął się badaniem literatury Indii starożytnych. Pierwsza z nich, zatytułowana *Setka Bhartriharis'a* przez Leszka Dunina-Borkowskiego, wyszła w 1845 roku w Poznaniu, a więc podówczas zagranicą. Druga, *O najdawniejszych zabytkach pisemnych*⁷, wydana została we Lwowie, w 1850 roku. Na podstawie zapisków autobiograficznych można przypuszczać, że praca ta stanowi część niedokończonego *magnum opus* Borkowskiego.

Setka Bhartriharis'a

Spośród dziewiętnastowiecznych polskich badaczy piśmiennictwa staroindyjskiego, Dunin Borkowski wyróżniał się niezwykle solidnym teoretycznym umocowaniem i erudycyjną znajomością ówczesnej europejskiej literatury indologicznej. Podkreślał, że swoje obeznanie oraz znajomość sanskrytu zawdzięcza Piotrowi Bohlenowi (Peter von Bohlen⁸), niemieckiemu orientaliście z Królewca.

⁶ Wydaje się, że w literaturze przedmiotu pierwsze wzmianki o tych utworach można znaleźć najwcześniej w opracowaniu Jana Tuczyńskiego (*Motywy indyjskie w literaturze polskiej*, Warszawa 1981, lapidarne napomknienia na s. 14–15, 58). Ireneusz Kania, na s. 10 wstępu do swojego przekładu poezji Bhartriharięgo zaznacza, że Borkowski tłumaczył Bhartriharięgo, wyrażając przy tym opinię, że „przekład ten, poza tym, że niekompletny, od dawna już jest przestarzały” (*Bhartriharięgo Strofy trzykroć po sto: o mądrości życia, o namiętności miłosnej i o wyrzeczeniu*, przekład z sanskrytu, wstęp i przypisy I. Kania, Kraków 1980, s. 10). Należy tu zaznaczyć, że *Setki Bhartriharis'a* nie były zamierzone przez Borkowskiego jako przekład, lecz krytyczne studium poezji ilustrowane wybranymi jej fragmentami i zaprezentowane na szerokim tle kulturowym. Renata Czekalska (*Recepcja literatury staroindyjskiej w pismach Leszka Ferdynanda Wincentego Franciszka hr. Dunin-Borkowskiego [w:] eadem, Wartości autoteliczne w kulturze symbolicznej na przykładzie indyjsko-polskich spotkań literackich*, Kraków 2013, s. 99–104) dostrzega unikatowość badawczych dokonań autora. Na sześciu stronach tekstu skupia się nade wszystko na *Setkach...*, wyraźnie nazywając je „rozprawą ilustrowaną wersami poezji”. Drugiej książce Borkowskiego Czekalska poświęca relatywnie mniej uwagi. Tadeusz Pólchłopek, badacz twórczości Dunina Borkowskiego, dostarcza obszerniejszych i pogłębionych interpretacji szeroko rozumianego indianizmu tego autora, bliżej analizując *Setki...* oraz *O najdawniejszych zabytkach...* w dwóch artykułach. W swoich pracach, pomimo pewnych, zrozumiałych skądinąd, niedostatków wiedzy indologicznej, Pólchłopek buduje całościowy obraz indianizmu Borkowskiego, opierając się na rzetelnej i dobrze udokumentowanej analizie (por. np.: *Inspiracje staroindyjskie w twórczości Leszka Dunina-Borkowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Filologiczna” 2010, z. 65, s. 197–207; idem, *Motyw wielokulturowej cywilizacji europejskiej...*, s. 259–276).

⁷ Praca ukazywała się także w tym samym roku częściach, w kolejnych numerach tygodnika lwowskiego *Pamiętnika Literackiego*. Dokładniej o tych dwóch wydaniach rozprawy w części artykułu jej poświęconej.

⁸ Peter von Bohlen (1796–1840), orientalista, pionier studiów sanskrytologicznych w Niemczech. W latach 1822–1824, na uniwersytecie w Bonn, studiował arabski pod kierunkiem G. W. Freytaga oraz sanskryt u A. W. Schlegla, po czym przez jeden semestr uczęszczał na zajęcia do F. Boppa w Berlinie. W 1825 roku został wykładowcą na uniwersytecie w Królewcu. Habilitacja arabistyczna (*Carmen arabicum Amuli dictum*, Królewiec 1826.) W 1828 objął w uniwersytecie w Królewcu stanowisko profesora literatury orientalnej, prowadząc tam ważną działalność dydaktyczną w dziedzinie języków wschodnich. Jego najszerzej znaną pracą jest popularyzatorska i wciągająco napisana książka *Das alte Indien, mit besonderer Rücksicht auf Aegypten* [Starożytne Indie, ze szczególnym odniesieniem do Egiptu] (Królewiec, 1830, 2 tomy), obecnie przestarzała, lecz w swoim czasie należąca do niezwykle

Jako uczestnik powstania listopadowego, po jego upadku został zdymisjonowany w 1831 roku i wraz z wojskiem pomaszzerował do Włocławka, po czym dostał się do Prus, do Królewca. Oto jak wspomina ten okres swojego życia:

Dostawszy marszrutę pruską nie trzymałem się jej ściśle, bo potrzebowalem wstąpić do Wronek w Poznańskim i stamtąd do Królewca, gdzie zapoznawszy się z Bohlenem, korzystałem z grzeczności jego i oddawałem nauce języka sanskryckiego. Udało mnie się zostawać tam przez ośm miesięcy, aż wreszcie Prusacy dowiedziawszy się o moim, niedozwolonym pobycie, kazali jak najspieszniej wyjechać⁹.

Najprawdopodobniej to podczas pobytu w Królewcu Borkowski poznał poetkę Bhartriharię, zarówno w oryginale sanskryckim, jak i w przekładach. Na samym wstępie swoich *Setek...* Borkowski pisze:

Do najprzedniejszych utworów umnictwa¹⁰ starożytnych Indian¹¹ należą niezaprzecznie¹² zdania¹³ Bhartriharis'a nazwane Setkami (satakani¹⁴). Muzeum East India House¹⁵ posiada je w kilku odpisach, jakimi je obdarzył nieskończenie zasłużony Colebrooke¹⁶. [...] Bohlen w czasie swojego dwuletniego pobytu w Londynie miał je pod ręką, porównał i ocenił w przedmowie do całkowitego i rozbiorowego wydania zdań Bhartriharis'a (Berlin 1833¹⁷) jednego dotychczas, gdyż Loiseleur-Deslongchamps¹⁸ w *Yadnadatta Badha* (1829) tylko

---

poczytnych. Wydawał również edycje sanskryckich tekstów dzieł poetyckich, wraz z tłumaczeniami na język łaciński: *Bhartriharis sententiae et carmen quod chauri nomine circumfertur eroticum*, ad codicum mst. fide m edidit latine vertit et commentariis instruxit Petrus a Bohlen (Lipsk 1833 i drugie wyd. Hamburg 1835). W tomie tym zawarł także opatrzone komentarzem tekst sanskrycki wraz przekładem na język łaciński pieśni o miłości erotycznej (*Caurapançasika*), których autorstwo przypisywał pewnemu Čauri. *Ritusanhāra, id est Tempe Tatum Cyclus* to drugie takie opracowanie, wydane w Lipsku w 1840 roku. Mniejsze objętościowo prace to np. *Vergleichung des Litauischen mit dem Sanskrit* [Porównanie litewskiego z sanskrytem] (1830) oraz traktat *Über den Ursprung der Zendsprache* [O pochodzeniu języka Zend] (1831 r.).

⁹ *Autobiografia Leszka hr. Dunina Borkowskiego*, odbitka z „Dziennika Polskiego”, Drukarnia Karola Budweisera, Lwów 1897, s. 9.

¹⁰ Umnictwo – sztuka, mistrzostwo, dokonanie artystyczne.

¹¹ Indian – tu: mieszkańców Indii.

¹² Niezaprzecznie – niezaprzeczenie.

¹³ Zdania – tu: sentencje, maksymy.

¹⁴ Satakani dosł. setki, od. skt. *śatakāni* l. mn. od *śataka* – setka.

¹⁵ Nieistniejąca już obecnie siedziba Kompanii Wschodnioindyjskiej (East India Company) przy Leadenhall Street w Londynie.

¹⁶ Henry Thomas Colebrooke (1765–1837), angielski orientalista, jeden z pierwszych wielkich sanskrytologów europejskich. W 1782 roku wstąpił do brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej (East India Company). Dzięki szybkiemu awansowi udał się do Bengaluru, gdzie studiował rolnictwo związane z regionem Bengaluru, ponadto sanskryt i indyjskie prawo. Prawnik, sędzia w Mirzapurze, który około 1794 roku zaczął publikować prace na temat religii, poezji i nauki indyjskiej w „*Asiatic Researches*”, czasopiśmie Towarzystwa Azjatyckiego z siedzibą w Kalkucie (Asiatic Society of Calcutta). Colebrooke jest autorem obszernych dzieł z hinduskiego prawa wydanych w 1798 i 1810 roku i podręcznika z sanskryckiej gramatyki z 1805 roku, opartej się na rdzennie indyjskich traktatach językoznawczych.

¹⁷ *Bhartriharis sententiae et carmen quod chauri nomine circumfertur eroticum*, ad codicum mst. fide m edidit latine vertit et commentariis instruxit Petrus a Bohlen, Berolini 1833.

¹⁸ Auguste Loiseleur-Deslongchamps, francuski orientalista, zawarł kilka strof sanskryckich autorstwa Bhartriharię w redagowanej przez siebie książce pt. *Yadnadatta Badha ou la mort*

wyjątki ogłosił; wydania zaś Carey'a¹⁹ tak to przy gramatyce, jak tamto przy Hitopadesi mają być bardzo niepoprawne [...] ²⁰.

Tytuł rozprawy *Setka Bhartriharis 'a* może być dla współczesnego czytelnika mylący, gdyż można go odczytać jako dotyczący jednej tylko setki poematów sanskryckiego autora. Z treści rozprawy jednak wynika, że jest to studium poezji zawartej w *Trzech setkach* (skt. śatakatrāyam), co Borkowski jasno wykląda w swojej pracy: „[z]dania²¹ Bhartriharisa dzielą się na trzy części: Śringara-, Niti- i Wairagja-śataka, to jest setko o miłośkach, o obyczajności, czyli obowiązkach i o bogobojności”²². Występujące w tytule słowo *setka* należy więc odczytać jako mianownik liczby mnogiej od *setko* (starszej formy *sto*). Natomiast dodana do imienia Bhartrihariego końcówka „s” wynika najprawdopodobniej z tego, że Borkowski czytał przekład niemiecki setek, w którym imiona własne wzięte z sanskrytu, jak np. Kama – imię boga miłości, Wiśwamitra nazwisko wieszcz, Śiwa – imię boga itp., zapisywane były w postaci: Kamas, Vishvamitras, Sivas²³. Borkowski, jak się zdaje, przeniósł tę konwencję do polszczyzny. A zatem *Setka Bhartriharis 'a*, w współczesnej postaci, to *Setki Bhartrihariego*.

W dalszej części Borkowski przedstawia historię przekładów poematów gnomicznych Bhartrihariego w Europie, od pierwszego, będącego adaptacją na język holenderski (1671 r.), po przekłady jemu współczesne:

Co do przekładów najpierwszym podobno jaki ukazał się w Europie, był Abrahama Rogera²⁴ holenderskiego misjonarza skuteczniony w pierwszej połowie siedemnastego wieku, w czasie jego dziesięcioletniego pobytu w Palikatta (1630–40) za szczególniejszą pomocą brahmana Padmanabhi²⁵. Jest to opisanie raczej niż tłumaczenie, niezupełne jednakże, gdyż

---

d'Yadnadatta, épisode du Ramayana. Publié en sanscrit d'après le texte donné par M. Chézy. Avec un épisode du Raghovansa sur le même sujet, et un choix de sentences de Bhartrihari, Paris 1829.

¹⁹ William Carey (1761–1834). W 1792 roku założył Angielskie Towarzystwo Misyjne Baptistów (English Baptist Missionary Society), misjonarz, który całe życie spędził w Indiach. Zasłynął przede wszystkim jako autor gramatyk i słowników języka bengalskiego oraz przekładów z tego języka, nazywany „ojcem prozy bengalskiej”. W roku 1801 mianowany nauczycielem języków: bengali, sanskrytu oraz marathi w Fort William College.

²⁰ L. Dunin Borkowski, *Setka Bhartriharis 'a*, Poznań 1845. , s. 1. We wszystkich cytatach z prac Borkowskiego zmodernizowano pisownię zgodnie z propozycjami zawartymi w: I. Klemensiewicz-Bajerowa, *Modernizacja pisowni w tekstach z pierwszej poł. XIX w.*, „Pamiętnik Literacki” 1955, t. 43/3, s. 144–158.

²¹ Tu: maksymy, sentencje.

²² L. Dunin Borkowski, *Setka...*, s. 5.

²³ *Die Sprüche des Bhartriharis. Aus dem Sanscrit metrisch übertragen von P. von Bohlen, Professor der orientalischen Sprachen von Königsberg*, Hamburg 1835.

²⁴ Abraham Roger a. Rogerius (zm. 1649), holenderski misjonarz protestancki, który przebywał w Palikat (Palicatta, Pulicat, Pulikat), ważnym, od XVII w., holenderskim ośrodkiem handlowym na północ od Cennaj (dawniej Madras). Autor cennego w tamtych czasach opisu praktyk religijnych hinduizmu na obszarach, na których zamieszkiwał w Indiach. Opis ten ukazał się w 1651 roku pod tytułem *De open-deure tot het verborgen heydendom* [Otwarte drzwi do ukrytego pogańskiego kraju]. Twórca pierwszego przekładu na język holenderski dwóch z trzech setek Bhartrihariego – *Niti* (Nīti) oraz *Wairagja* (*Vairāgya*), który stworzył przy udziale brahmana Padmanabhy. Setki te zostały włączone do A. Rogerius, *De open-deure tot het verborgen heydendom*, Leyden 1651.

²⁵ Padmanabha a. Padmanābha, bramin, który z powodu problemów w swoim środowisku miał się schronić u holenderskiego gubernatora Palikatu, aby potem zostać nauczycielem Rogera. Wzmiankuje

pierwsze setko opuszczone zostało. Odtąd udzielali rozmaici uczeni cząstkowych przerobów²⁶, to z tego przekładu, (Herder, *Gedanken einiger Brahmanen*) to z pierwowrotu²⁷ (Schlegel, „Indische Bibliothek”) nadając im postacie i znamiona według europejskich pojęć i smaku. Aż wreszcie dopiero co wspomniany Piotr Bohlen do wydanego pierwowrotu i łaciński przekład dołączył, pozbawiony wprawdzie uroków wiersza, ale wierny i ze znanych mi najdokładniejszy. We dwa lata później zniemczył on, jak się sam wyraża, setka Bhartriharis’a (*Die Sprüche des Bhartriharis. Aus dem Sanscrit metrisch übertragen*, Hamburg 1835)²⁸.

Po tym wstępie Borkowski, w zgodzie czytelnym w całej pracy zamierzeniem, przeprowadza studium poezji Bhartriharięgo w oparciu o wybrane strofy²⁹. T. Półchłopek twierdzi, że to „negatywna ocena pracy Bohlena zachęciła Borkowskiego do ponownego przetłumaczenia poezji z oryginału, wyeksponowania jej antropocentrycznej filozofii człowieka żyjącego w zgodzie z naturą”³⁰. Jednak krytyka przekładów Bohlena nie ma charakteru czysto negatywnego, a z kolei wybierając wiersze z każdej z „Trzech setek”, Borkowski pragnie raczej pokazać, w jaki sposób ta poezja obrazuje charakterystyczny dla starożytnych Indii porządek życia bramina, kapłana należącego do najwyższej warstwy hinduistycznej społeczności. O Bohlena przekładzie na łacinę pisze przecież niewiele wcześniej: „dopiero co wspomniany Piotr Bohlen do wydanego pierwowrotu i łaciński przekład dołączył, pozbawiony wprawdzie uroków wiersza, ale wierny i ze znanych mi najdokładniejszy”³¹. Zamykając z kolei całość swoich rozważań o „zniemczonym” Bhartrihariem, dostrzega w tej adaptacji, zanadto wpisującej się formą i treścią w język docelowy, niebezpieczeństwo całkowitego zatracenia cech oryginału. Pomimo iż, pozostając w zgodzie z duchem romantyzmu, Borkowski uważa, że przekład powinien w najwyższym stopniu zachować wierność formalną i znaczeniową pierwowzoru, to jednak swoją analizę „niemieckiego” Bhartriharis’a kończy następującym poetyckim obrazem:

Promienie duszy, jak promienie światła trącając o różne przedmioty różnie się łamie i barwią. Jest tedy postać czyli ciało pryzmem, które je rozбивa. Ale nie biorę Bohlenowi za

---

o nim Bohlen, zarówno w przedmowie do edycji tekstu z przekładem na język łaciński (*Bhartriharis sententiae...*, s. vii, jak i w przekładzie niemieckim, pisząc, że „misjonarz Roger z Wybrzeża Koromandelskiego poznał je z przekazu pewnego bramina” (*Die Sprüche...*, s. v).

²⁶ Udzielali [...] przerobów – udostępniali [...] przeróbki.

²⁷ Pierwowtór – utwór pierwotny, oryginał.

²⁸ L. Dunin Borkowski, *Setka...*, s. 2.

²⁹ Patrz analiza zawarta w: R. Czekalska, *Recepcja literatury staroindyjskiej w pismach Leszka Ferdynanda Wincentego Franciszka hr. Dunin-Borkowskiego* [w:] eadem, op. cit., s. 102–104. Autorka zwraca tam uwagę na obecność w pracy „zarysu kontekstu kulturowego”, na sposób, w jaki Borkowski zajmuje się nasyconym cielesnością erotyzmem indyjskiej poezji czy na wyjątkowe zainteresowanie autora kwestiami związanymi z metryką wiersza sanskryckiego oraz przemyczone w tekście komentarze do ówczesnej sytuacji kultury polskiej. Twierdzeniu Autorki, iż przyczyny działalności popularyzatorskiej Leszka Dunina-Borkowskiego „mogły wynikać wyłącznie z faktu, że autor [...] czerpał z niej (tj. z poezji Bhartriharięgo, HM) czystą, estetyczną, pozbawioną względów praktycznych przyjemność” (s. 104), przeczy jednak sama struktura dzieła, przedsiębranego z badawczym, nie popularyzatorskim zamysłem.

³⁰ T. Półchłopek, *Motyw wielokulturowej cywilizacji europejskiej...*, s. 263.

³¹ L. Dunin Borkowski, *Setka...*, s. 2.

złe, że usiłował uczynić przekład swój dla wszystkich przystępniejszym i powabniejszym. Wszakże chociażby się i udało długie po większej części wiersze pierwotworu naśladować w mowie rodzinnej: to już samo łamanie jej w niezwykle miary dużo ujęłoby przedmiotowi powabów i przyjemności³².

Z kolei analizując fragmenty trzech setek, Borkowski z jednej strony powołuje się na pierwotną symbolikę cyfry trzy w hinduizmie, z drugiej zaś zwręcznie udowadnia, że sam trójpodział tematyczny w obrębie setek przyczynia się do ukształtowania zbioru w harmonijną całość, a każda z jego z części zawiera pouczenia odpowiadające określonej etapowi życia hinduisty i stosownego dlań przeznaczenia: „Same nazwiska³³ tych trzech części świadczą, iż one zamykają naukę życia, zastosowaną do każdego wieku i powołania, począwszy od pory, kiedy młodzieniec czuć i pojmować zaczyna, a na jego zmysły piękność, na jego przedsięwzięcia, namiętność najsilniejszą wywierają władzę”³⁴.

Dalej pisze on: „Drugie (setko – H.M.) mówi o obowiązkach i obyczajach, jakich znajomość i pełnienie słusznie po wieku męskim są wymagane”³⁵, aby zakończyć opisem ostatniego i najważniejszego etapu pobożnego wyznawcy, stosującego się do religijnych zasad życia:

Najwyższym szczytem doskonałości, świętości na ziemi jest w wyobrażeniu Indian prowadzenie życia pustelniczego, poświęconego wedle przepisu ksiąg świętych rozmyśleniom i surowym ćwiczeniom, w których wytrwać cierpliwie i nieprzerwanie, zwyciężywszy wszystkie ponęty i łudzące ziemskie słodycze, jest osiągnąć najwyższe i najtrudniejsze zaszczyty, stać się bogiem. Każdy Brahman³⁶ jest obowiązany w starości swojej życie takie prowadzić [...] Otóż [...] powaby życia takiego, jego wyższość nad wszystkie inne [...], opowiada nam setko trzecie³⁷.

O najdawniejszych zabytkach pisemnych

Po królewieckim epizodzie Borkowski postanowił kontynuować swoje orientalistyczne studia w Wiedniu, gdzie przebywał pół roku, widując się z austriackim orientalistą Josephem von Hammer-Purgstalem³⁸. Do Lwowa powrócił w 1934 roku i od tego roku rozpoczyna się niezwykle płodny okres w jego pisarstwie,

³² Ibid., s. 3.

³³ Nazwisko – tu: nazwa, tytuł.

³⁴ L. Dunin Borkowski, *Setka...*, s. 6.

³⁵ Ibid., s. 9–10.

³⁶ Brahman – tu: bramin, w hinduizmie mężczyzna należący do najwyższej warstwy społecznej, z której tradycyjnie wywodzą się kapłani.

³⁷ L. Dunin Borkowski, *Setka...*, s. 12.

³⁸ *Autobiografia...*, s. 9: *Powróciłem tedy w r. 1932 do Lwowa [...] Na pół roku wyjechałem do Wiednia, gdzie często bywałem u Hammera Purgstala.* Austriacki orientalista J. Hammer-Purgstall (1774–1856) był niezwykle płodnym pisarzem, znawcą literatury arabskiej, perskiej i tureckiej. Jednym z jego najważniejszych osiągnięć, do tej pory uznawanym za jedno z największych dokonań na język niemiecki. Przekład ten zainspirował Johanna Wolfganga von Goethego do stworzenia, wspólnie z Marianne Willemer, cyklu liryków zatytułowanych *West-östlicher Divan*, wydanych w 1818 (polski przekład: J.W. Goethe, *Dywan Zachodu i Wschodu*, Warszawa 1963).

który trwał nieprzerwanie przez piętnaście lat. W latach 1848–1850 aktywnie udzielał się w polityce, najpierw jako delegat Lwowa, a następnie jako poseł do sejmiku konstytucyjnego w Wiedniu. Powróciwszy do Galicji w 1850 roku, osiadł w swoim majątku Winniczki pod Lwowem, skupiając się wyłącznie na gospodarstwie, a zarazem całkowicie odcinając od świata literackiego ponieważ, jak pisał na kartach autobiografii, „zmiennność i przedajność literatów odstręczyła mnie na ten czas od nich i od literatury”.

Jednak wbrew swoim zapowiedziom, w roku 1850 publikuje rozprawę *O najdawniejszych zabytkach pisemnych*, w siedmiu częściach, w kolejnych numerach (nr 14 do 20) tygodnika „Pamiętnik Literacki” (PL), wychodzącego we Lwowie od 1850 roku³⁹; a jako osobną całość wydaje ją pod tym samym tytułem, w druku Zakładu Narodowego Ossolińskich we Lwowie, w tym samym 1850 roku.

Ten wybitny umysł nie nawykł przecież do bierności. Borkowski powrócił w książce do wcześniej podejmowanych badań nad historią idei religijnych, opierając się na analizach najdawniejszych zabytków literackich ludzkości, za które uznawał dziedzictwo literatury wedyjskiej. W autobiografii Borkowski wzmiankuje, że prowadził wieloletnie prace nad historią idei takich jak woda, ogień⁴⁰, a także nad koncepcją Syna Bożego zrodzonego z dziewicy. Konkluduje jednak, że dzieła najprawdopodobniej nie ukończy. W ostatnim akapicie pisze: „między latami 1832 i 1848 studiowanie literatury sanskryckiej naprowadziło mnie na myśl historycznego rozwinięcia pojęć religijnych od najdawniejszych czasów i według przemian, jakom ulegały w różnych wiekach i narodach”⁴¹.

O swojej fascynacji zjawiskiem religii wspomina też w samym studium *O najdawniejszych zabytkach...*, gdzie ponadto krytycznie ustosunkowuje się do niemieckich i angielskich badaczy, a w tym kontekście do ich interpretacji staroindyjskiego dziedzictwa literackiego:

Śledząc pierwiastków idei religijnej w ludzkości i jej objawień czyli form, zagnałem się mimowolnie na to pole rozległe wyzyskiwane przez Polaków za mało, przez obcych za stronniczo. Równie⁴² angielscy jak i niemieccy badacze starożytności indyjskich przystępowali do nich po większej części z tym w klasycznych szkołach nabytym uprzedzeniem, że wyznania wszystkie poczynają się od ubóstwiania przedmiotów przyrodzenia⁴³, od fe-

³⁹ Pierwszy fragment Borkowski opublikował w numerze 14 z 5 lipca (s. 313–325), kolejne ukazywały się z cotygodniową regularnością w dalszych numerach „Pamiętnika...”. Część druga (PL nr 15 z 12 lipca) – z podtytułem *Wedy* (Weda) – s. 337–348; trzecia (PL nr 16 z 19 lipca), s. 361–375; czwarta (PL nr 17 z 26 lipca), s. 385–396; piąta (PL nr 18, 2 sierpnia), s. 409–420; szósta (PL nr 19, 9 sierpnia), s. 433–447 i ostatnia, siódma część (PL nr 20, 16 sierpnia), z podtytułem *Dokończenie*, które w całości było przekładem (raczej pośrednim) fragmentu *Brahma purany* zatytułowanego *Pustelnia Kandu*, s. 465–469.

⁴⁰ W XX w. Erich Frauwallner prześledził historyczne przekształcanie pierwotnych idei wody czy ognia jako nosicieli życia w upanisadach, poematach filozoficznych powstających na obszarze Indii północno-wschodnich przez niemal tysiąc lat. Por. E. Frauwallner, *Historia filozofii indyjskiej*, tom I, Warszawa 1990, s. 93–97 i 102–119.

⁴¹ *Autobiografia...*, s. 12.

⁴² Równie – tu: zarówno.

⁴³ Przyrodzenie – tu: przyroda, natura.

tiszychmu⁴⁴; że pojęcie Boga doskonalilo się stopniowo, jak każde inne, że mitologia jest koniecznym poprzednikiem religii⁴⁵.

Na początkowych kartach studium zaznacza wielojęzykowość tradycji literackich starożytnych Indii („[p]iśmiennictwo indyjskie posiada dzieła w rozmaitych narzeczach”) oraz, przywołując prace ówczesnych orientalistów, między innymi wzmiankowanego już Hammer-Purgstalla czy Othmara Franka, przedstawia język sanskrycki jako prawdopodobnie najstarszy z języków indyjskich:

Język ten najpodobniej pierwotny a pewno ze wszystkich narzeczy najpierwszy i najbardziej wydoskonalony, którego abecadło jest Devanāgarī⁴⁶ (bogów pismem), [...] był przez czas długi językiem wyłącznie świętym i ogarnia najdawniejsze znane nam piśmienne zabytki ludzkości⁴⁷.

W tym fragmencie Borkowski jednoznacznie potwierdza, że tytułując swoją rozprawę *O najdawniejszych zabytkach pisemnych*, miał na myśli literaturę wedyjską. Na wstępie autor poddaje krytycznej analizie opracowania związane ze starożytnymi Indiami, poczynając od klasycznych źródeł⁴⁸, by następnie przejść do najnowszych podówczas prac naukowych na temat Indii starożytnych (literatury, języków, religii, zwyczajów itd.) napisanych w językach europejskich⁴⁹

⁴⁴ Fetyszyzm – tu: idolatria.

⁴⁵ L. Dunin Borkowski, *O najdawniejszych zabytkach pisemnych*, Lwów 1850. s. 8.

⁴⁶ Dewanagari – (skr. *devanāgarī*) etymologia nazwy tego sylabicznego pisma jest niepewna, być może dewanagari to „pismo boskiego miasta”.

⁴⁷ L. Dunin Borkowski, *O najdawniejszych...*, s. 5. Z uwagi na to, że między książkowym wydaniem a publikacją w *Pamiętniku...* nie ma różnicy co do treści; posługuję się tutaj książką i do niej odsyłam we wszystkich przypisach.

⁴⁸ Borkowski pisze między innymi, iż *wiadomości starożytnych o tym kraju były bardzo mętne* (idem, *O najdawniejszych...*, s. 5). Rażącem tego przykładem jest dla niego *Indica* Ktezjasza z Knidii, lecz zauważa też, że uczeni greccy podróżujący z Aleksandrem Wielkim do Indii uczynili wiele szkody, opisując je jako kraj „przepełniony najosobliwszymi cudotworami”. Przy tej okazji Borkowski wymienia Megastenesa i chociaż niektóre z jego ustaleń docenia, to jednak podkreśla, że nie udało mu się ustrzec przed powtarzaniem „bajek Ktesias’a o złotych mrówkach wielkości lisiej, o ludziach z uszami jak sienniki, z psimi głowami, o jednym oku i o jednej nodze itd.” (ibid., s. 6). W podsumowaniu zauważa, że te fantastyczne historie były powtarzane nie tylko przez starożytnych (wymienia Strabona, Ariela, Diodora), ale i „przez długi szereg wielkiej części misjonarzy, a nawet niektórych świętych scriptorów, a skończywszy podobno na [Benedykcie] Chmielowskim we Lwowie” (ibid.), a w przypisie dodaje, że ma na myśli *Nowe Ateny* (pełny tytuł tego dzieła brzmiał *Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej scyencyi pełna, na rozne tytuły, iąk ná classes podzielona, mądrym dla Memoryału, idiotom dla Nauki, politykom dla praktyki, melancholikom dla rozrywki*. Zamierzone jako encyklopedyczne wydawnictwo, pierwszy raz opublikowano we Lwowie, w 1745 roku.

⁴⁹ Na s. 6–7 opracowania przedstawia ówczesny stan badań indologicznych, opisując początki angielskiej indologii, od założenia w Kalkucie Towarzystwa Azjatyckiego (Asiatic Society) w 1784 roku i jego pierwszego prezydenta, sir Williama Jonesa. Następnie przechodzi do francuskich pionierów w tej dziedzinie, wymieniając A. Duperona, A. Remusat czy A. L. Chézy’ego, a w dalszej części opisuje podejmowane działania Niemców, pisząc, że „ze zwykłą sobie pracowitością, z duchem badawczym nie poprzestawali na obcych doniesieniach i naukach; przedsiębrali sami podróże do Indii, zgłębiali język [...] zakładali u siebie uczelnie sanskryckie i łotocznie”. Wymienia tutaj między innymi „ojców” indologii niemieckiej: braci Schległów, F. Boppa, F. Adelunga czy zawsze ciepło wspomnianego P. Bohlena. Dalej Borkowski odwołuje się ponadto do prac J. G. Rhode’go, J. Hammer-Purgstalla i O. Franka. Z prac anglojęzycznych przywołuje na poparcie swoich tez na przykład dzieła W. Warda i W. Jonesa. Przytacza też prace publikowane w *Poszukiwaniach azjaty-*

i w języku polskim⁵⁰, wplatając w całość swoje oryginalne poglądy na temat roli literatury wedyjskiej dla praindoeuropejskiej wspólnoty. Temat ten jest niezwykle interesujący i nie zasługuje na pobieżne potraktowanie. W tym opracowaniu nie ma jednak miejsca na jego szersze i bardziej szczegółowe opracowanie.

Podsumowanie

Leszek Dunin Borkowski, galicyjski badacz literatury sanskryckiej, realizował swoje projekty w tej dziedzinie w dwóch wymiarach. Tłumaczył i interpretował klasyczną poezję sanskrycką Bhartriharię, umieszczając ją w szerokim kulturowym tle (swoiście interpretowanym) oraz starając się przekazać polskiemu czytelnikowi ogólną wiedzę na temat starożytnej cywilizacji Indii. Jako naukowiec badający najstarsze dokumenty literatury religijnej Indii aspirował natomiast do odkrycia rzeczywistej postaci idei boga wśród praindoeuropejczyków, która to idea, według niego, miała wpływ na ewolucje i określony rozwój różnorodnych systemów religijnych świata. Badania przeprowadzał, opierając się na studiach nad „najstarszymi zabytkami pisemnymi”, za jakie miał literaturę wedyjską. Zestawiał wedyjską, według niego najbardziej pierwotną, koncepcję „boga” (współcześnie należałoby raczej rzec: Brahmana, wszechprzenikającej rzeczywistości duchowej), o której mowa w Upaniszadach, z ideami boga wywodzącymi się z tradycji semickiej⁵¹. To zamierzenie badawcze wydaje się niezwykle ambitne, o ile nie utopijne; i być może odzwierciedlało jedynie atmosferę wieku⁵². Z przedstawionego na początku artykułu krótkiego biogramu wynika jednak, że intelektualna ciekawość towarzyszyła Borkowskiemu całe życie i pchała go na szczyty ambicji. Jego oryginalne, autorskie koncepcje o celu i znaczeniu badań nad literaturą wedyjską oraz o ich wadze dla historii ludzkiej religijności szły przecież w parze nie tylko z niespotykanym obyciem galicyjskiego intelektualisty z tą lite-

---

ckich, czyli w *Asiatic Researches*, znanych też jako *Transactions of the Asiatic Society* wspomnianego wcześniej Towarzystwa Azjatyckiego.

⁵⁰ Kwestię znajomości i oceny wydawanych przez Polaków prac na temat Indii w pierwszej połowie dziewiętnastego wieku przez Borkowskiego przebadala R. Czekalska. Patrz eadem, *Recepcja literatury staroindyjskiej w pismach Leszka Ferdynanda Wincentego Franciszka hr. Dunin-Borkowskiego* [w:] eadem, op. cit., s. 99–101. Odnosząc się do *Setki Bhartriharis'a* w przekładzie Borkowskiego, Czekalska zdaje się nie mieć jasności co do tego, czy autor dokonał przekładu bezpośrednio z sanskrytu. Piszę bowiem z jednej strony, że Borkowski nie umieszcza w tekście rozprawy informacji o przekładzie bezpośrednim z tego języka, z drugiej zaś zauważa, że specjalistyczne odniesienia do metryki oryginału i tym podobne sugerują taką znajomość. Podsumowując swoje rozważania w tej materii, Czekalska pisze, że „[o] nauce sanskrytu nie wspomina Dunin-Borkowski w swojej autobiografii” (s. 101, przyp. 285). Temu twierdzeniu przeczą jednak słowa z autobiografii ze s. 9, które cytuję wyżej, s. 220.

⁵¹ Patrz T. Półchłopek, *Motyw wielokulturowej cywilizacji europejskiej...*, zwłaszcza s. 271–272, gdzie autor syntetyzuje koncepcję Borkowskiego, opierając się na przeprowadzonej analizie tekstów.

⁵² Ibid., s. 261: „Twórczość literacka Borkowskiego posiada charakterystyczne cechy literatury romantycznej. [...] Nieuznawanie żadnego autorytetu zewnętrznego i pogarda dla «malutkich», a jednocześnie uwielbienie dla rzeczywistości, pełna sprzeczności misja naprawy świata najpełniej charakteryzuje postawę epistemologiczną Borkowskiego.

raturą⁵³, ale także z rozległą i gruntowną znajomością najnowszych niemieckich, austriackich, angielskich i francuskich publikacji, krytyczną analizą różnojęzycznych źródeł, umiejętnością ich syntezy oraz interpretacją, z którą można się nie zgadzać, ale u której podstaw leżał racjonalny namysł. Interpretacją, co trzeba zaznaczyć, której wymiar wykraczał daleko poza filologiczne rozumienie tekstu. Borkowskiego sposób analizowania literatury wedyjskiej i poznawcze wartości jego interpretacji wychodziły poza tekst, sięgając ku jego cywilizacyjnym i kulturowym kontekstom i odniesieniom, o znaczeniu według niego pierwszorzędnym dla całej praindoeuropejskiej wspólnoty.

Bibliografia

- Autobiografia Leszka hr. Dunina Borkowskiego*, odbitka z „Dziennika Polskiego”, Drukarnia Karola Budweisera, Lwów 1897.
- Bhartr̥harięgo Strof trzykroć po sto: o mądrości życia, o namiętności miłosnej i o wyrzeczeniu*, przekład z sanskrytu, wstęp i przypisy I. Kania, Kraków 1980.
- Czekalska R., *Wartości autoteliczne w kulturze symbolicznej na przykładzie indyjsko-polskich spotkań literackich*, Kraków 2013.
- Die Sprüche des Bhartr̥haris. Aus dem Sanscrit metrisch übertragen von P. von Bohlen, Professor der orientalischen Sprachen von Königsberg*, Hamburg 1835.
- Dunin Borkowski L., *O najdawniejszych zabytkach pisemnych*, Lwów 1850.
- Dunin Borkowski L., *Setka Bhartr̥haris'a*, Poznań 1845.
- Frauwallner E., *Historia filozofii indyjskiej*, tom I, Warszawa 1990.
- Goethe J.W., *Dywan Zachodu i Wschodu*, wstęp, oprac. i przyp. A. Milska, Warszawa 1963.
- Klemensiewicz-Bajerowa I., *Modernizacja pisowni w tekstach z pierwszej poł. XIX w.*, „Pamiętnik Literacki” 1955, t. 43/3, s. 144–158.
- Loiseleur-Deslonchamps A. (red.), *Yadnadatta Badha ou la mort d'Yadnadatta, épisode du Ramayana. Publié en sanscrit d'après le texte donné par M. Chézy. Avec un épisode du Raghovansa sur le même sujet, et un choix de sentences de Bhartr̥hari*, Paris 1829.
- Pecold K., *Wstęp* [w:] A. (L.) Dunin Borkowski, *Parafiańszczyzna*. Biblioteka Narodowa nr 209, seria I, Kraków 1972.
- Półośłopek T., *Inspiracje staroindyjskie w twórczości Leszka Dunina-Borkowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Filologiczna” 2010, z. 65, s. 197–207.

⁵³ Zauważyła to już R. Czekalska, która w podsumowaniu swoich uwagi na temat rozprawy Borkowskiego podkreśla, że „znajomość literatury indyjskiej, jaką prezentuje w swojej książce, jest jak na ówczesne czasy imponująca” (*Recepcja literatury staroindyjskiej w pismach Leszka Ferdynanda Wincentego Franciszka hr. Dunin-Borkowskiego* [w:] eadem, op. cit., s. 99).

Półchłopek T., *Motyw wielokulturowej cywilizacji europejskiej w twórczości literackiej i publicystycznej Leszka Dunina Borkowskiego* [w:] *Pogranicze, Kresy, Wschód a idee Europy*, Seria 2, Wiktor Choriew in memoriam, idea i wstęp J. Ławski; red. nauk. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, Białystok 2013.

Rogierius A., *De open-deure tot het verborgen heydendom*, Leyden 1651.

Tuczyński J., *Motywy indyjskie w literaturze polskiej*, Warszawa 1981.